

УДК 340.12:342.7:303:1

Тарас Бачинський,аспірант кафедри теорії та філософії права
юридичного факультету Львівського національного університету
імені Івана Франка

ПРАВОВА КУЛЬТУРА: ДЕЯКІ СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ РОЗУМІННЯ

Стаття присвячена проблемам розуміння правової культури та визначення її поняття. Наведено існуючі підходи до цього поняття та їх класифікації, здійснена спроба виявлення критеріїв відмежування правової культури від інших явищ. Надано авторське визначення понять «правова культура» і «правова антикультура».

Ключові слова: правова культура, правова антикультура, природне розуміння правової культури.

Останніми десятиліттями з'явилися нові акценти при підході до проблеми правової культури, і це вимагає їх розгляду та аналізу. Тим паче, що стан правової культури населення в Україні, як це загальновідомо, не можна визнати задовільним.

При вивченні поняття «правова культура» необхідно врахувати, що більшість вітчизняних та зарубіжних науковців [1—5], які досліджували загальні поняття «право» та «культура», наголошують, насамперед, на їх широкому змісті. Плюралізм розуміння цих понять теж, без сумніву, загальновідомий. А їх взаємозв'язки, здавалося б, мали допомогти синтезувати нове поняття — «правова культура». Але якщо право входить до предмету юридичної науки, то культуру досліджує культурологія. Однак культурологія та юриспруденція в даному контексті є не зовсім однорівневими явищами, оскільки процес формування культурології в самостійну наукову дисципліну ще не завершений і її аморфність як наукової дисципліни та нечіткість поняття «культура» (кількість визначень якого обчислюється сотнями) ускладнює використання останньої як наукової категорії, оскільки вона повинна мати однозначний зміст. Право і культура схожі хоча б тим, що право також є багатоаспектним та поняття про нього має сотні визначень, як і про культуру. Але у той самий час, при здійсненні порівняння, необхідно враховувати, що право є вужчим за культуру і, по суті, є складовою частиною культури, а тому порівнювати їх як рівноцінні явища є некоректним [6]. Констатуємо, що правова культура є складовою права та водночас

входить як складова права до ще ширшої системи загальної культури. При цьому не існує єдиного підходу до визначення структурних компонентів, функцій і змісту правової культури [7].

Метою статті є висвітлення деяких новацій у підходах до розуміння феномена правової культури. Спробуємо також запропонувати критерії відмежування правової культури від правової системи та інших правових явищ.

Широкое та вузьке розуміння правової культури

Деякі науковці вважають, що правова культура може розглядатися як у широкому, так і у вузькому розумінні. У першому правова культура — це суспільно-правовий феномен, який включає найсуттєвіші результати сукупного правового досвіду суспільства, насамперед право і правосвідомість, правову діяльність і правовідносини, законність і правопорядок, та відображає якісний рівень розвитку правового буття. У другому ж — вона є системою духовно-правових цінностей: правових знань, переконань, уявлень, світоглядно-правових орієнтацій, що відображаються у правовій свідомості людей і органічно поєднані з їх соціально-правовою активністю щодо освоєння та творення суспільно-правового буття [8; 9].

Схожа позиція полягає у розумінні в широкому сенсі під правовою культурою усього позитивного, що створене людством у правовій сфері. У цьому аспекті правова культура відбиває певний стан правосвідомості, юридичної науки, на-

лежну якість законів, високий рівень професіоналізму правоохоронних органів, розвиток правової освіти тощо. У вузькому ж розумінні — це рівень знання права членами суспільства і їх ставлення до права (позитивного), а також престиж права у суспільстві [10].

Розмежування на «широку» і «вузьку» правову культуру базується на позиціях розподілення правової культури на групову (суспільну) та особисту (індивідуальну). Зважаючи на те, під яким кутом зору розглядається правова культура, — чи-то як правова культура суспільства, чи-то як правова культура особистості, отримуємо різні змістовні наповнення, структурні елементи та підходи до правової культури.

Водночас зауважимо, що, на нашу думку, не слід ототожнювати широке розуміння з правовою культурою суспільства, а вузьке — із правовою культурою особистості. Так зване «широке розуміння» правової культури (тобто правової культури суспільства) можна і звужувати, і розширювати, «маніпулюючи» її структурними елементами, її змістовним наповненням; це саме можна здійснювати і щодо до правової культури особистості.

На нашу думку, досить аргументованим є одне з визначень правової культури особи, відповідно до якого правова культура характеризується сукупністю правознання особи (когнітивний елемент), оцінки правових явищ, емоційним ставленням до них, правовими орієнтаціями, переконаннями (аксіологічний компонент) та поведінкою (законослухняною чи незаконною) [11]. Те, що правова культура, як це впливає з наведеного визначення, є елементом свідомості, підтверджується й у інших дослідженнях (див., наприклад, [12; 13]).

«Матеріальна» (діяльнісний підхід) та «духовна» концепції

Більшість авторів при визначенні правової культури вказує і діяльнісний її елемент (поведінка). З іншого боку, такий елемент може видатися *формою прояву* правової культури (формою реалізації чи відображення тих ідей свідомості, які у своїй сукупності складають правову культуру).

Якщо розглянути правову культуру з позицій матеріального та духовного [14; 15], то стає зрозумілим, що діяльнісний елемент є свідченням матеріального вияву правової культури. Правова культура — це, насамперед, складова духовної

культури особистості. Духовна сторона проявляється в елементах свідомості правової культури (когнітивний та аксіологічний). Проте при розгляді правової культури лише з точки зору «духовного розуміння» постає питання щодо тотожності понять «правова культура» та «правосвідомість». І лише наявність діяльного елемента дозволяє провести їх розмежування.

У цілому прослідковується залежність концепцій правової культури від того, на якому її елементі зосереджується дослідник, а звідси — діяльнісний, аксіологічний та інші підходи до її інтерпретації. З іншого боку, зосередження на розумінні правової культури як надзвичайно широкої багаторівневої суспільної системи (з великою сукупністю елементів) може призвести до ототожнення правової культури суспільства з правовою системою.

У такій ситуації прийнятним вирішенням видається розроблення критерію розмежування правової культури з іншими правовими явищами суспільства. Таке розмежування можна здійснити, використовуючи не формально-структурний метод, а якісно-змістовний, який дозволяє виділити саме такі якісні риси правової культури, що притаманні виключно їй. Оскільки часто правову культуру ототожнюють із правовою системою, то і таке розмежування зручно продемонструвати через їх порівняння. Отож, якщо розглядати, наприклад, законодавство як частину правової культури, то виключно те законодавство, яке справляє максимально позитивний вплив на розвиток суспільства і людини в цілому. Такий обмежувальний показник як *цінність* правової культури, її позитивний ефект якраз і дозволяє виокремити розглядуване явище. Під наведеним кутом зору, мабуть, слід відзначити **позитивний підхід** до правової культури. Так, більшість науковців говорить про те, що правову культуру можна розглядати виключно як позитивне правове явище: «Правова культура — це система позитивних проявів правової дійсності, що концентрує в собі досягнення юридичної науки і практики. ...під правовою культурою в широкому сенсі прийнято розуміти усе позитивне, що створене людством у правовій сфері» [16].

Чимало науковців (див., зокрема, [17]) визначають правову культуру через якісний показник (якісний стан суспільної правосвідомості, правовідносин, прав людини тощо). Чи може існувати правова культура у соціально-негативному про-

яві? Гадаємо, що ні. Тоді її вже навряд чи можна назвати культурою, оскільки втрачається первинне, змістовне, якісно позитивне значення цього явища. Адже існують і реакційні правові системи (неякісне законодавство, злочинна правосвідомість, інші негативні прояви у правовому житті). В останньому випадку, вважаємо, слід вживати поняття «правова антикультура», оскільки культура не може включати у себе негативні — за їх об'єктивною значимістю — елементи.

Значного поширення останнім часом набуває і так званий **аксіологічний підхід**. Про це свідчить і те, що йому присвячені й окремі дослідження (див. [18]). На відміну від тлумачення аксіології як філософського вчення про цінності, аксіологія в її культурологічному вимірі є конкретно-науковою системою знань про механізми походження, вектори і стадії зміни цінностей, про множинність форм їх реалізації, що підсумовують досягнення цивілізації (цивілізацій) в різних сферах людської практики [19].

Аксіологічний підхід тісно взаємозв'язаний із означеним вище позитивним підходом, оскільки оцінює з точки зору корисності позитивні елементи правової культури для особи, визначає їх соціальну значимість та цінність. З позицій аксіологічного підходу, культура в усіх відношеннях базується на ціннісному сприйнятті особи, що дає можливість виробити її орієнтації, коригувати норми поведінки та ідентифікувати себе у суспільстві. Місце ж права у цій системі цінностей багато в чому визначається самою правовою системою, практикою функціонування всіх галузей і норм права, правових закладів (установ), правовою освітою носіїв культури та іншими чинниками. На сучасному етапі становлення і розвитку нового суспільства на перший план виходять сучасні цінності правової держави і громадянського суспільства, такі як життя людини, її гідність, права, свободи [20]. Аксіологічний підхід трактує правову культуру як систему правових цінностей (правосвідомість, правова наука, законодавство, правопорядок, правова діяльність), створених і таких, що створюються у суспільстві, які ввібрали в себе передові досягнення юридичної культури людства [21].

Наважимося стверджувати, що ціннісний компонент є одним із найважливіших при формуванні правової культури однаково як суспільства так і індивіда. Правові цінності — це серцевина правової куль-

тури, вид духовних цінностей, які задовольняють потреби осіб і суспільства в регулюванні соціальних відносин засобами права. Аксіологічний підхід забезпечує характеристику правової культури як міри гуманізації людини і суспільства, дозволяє чітко відокремити правову культуру від інших взаємопов'язаних з нею категорій [22].

Антропологічний підхід

Антропологічне розуміння правової культури виходить з того, що культура охоплює все, що відрізняє життєдіяльність людини і суспільства від природи [23]. Деякі науковці називають антропологічний підхід особистісно-творчим, який передбачає «вираження людської природи, міри людського в людині, властивостей і якостей особистості» [24].

Вважаємо, що на сьогодні антропологічний підхід до правової культури ще недостатньо опрацьований у науковій літературі. А у тому вигляді, в якому його представлено на сьогодні, він значною мірою перекликається із аксіологічним підходом до правової культури.

Позитивістське та природне розуміння правової культури

Правова культура, безумовно, пов'язана з правом, і тому розуміння сутності правової культури залежить від того, як трактується право, тобто від парадигми праворозуміння. Спробу виділити підходи до правової культури за таким критерієм здійснює у своєму дослідженні Т. В. Муслумова. Відповідна класифікація має такий вигляд:

— психологічна концепція: у даному підході право розчиняється в індивідуальній психіці, стає тотожним правосвідомості, а тим самим правова культура особистості оголошується основним джерелом права;

— теорія природного права: виходячи з такого розуміння права, відбувається отождолення правової та моральної культур;

— історична школа права: ця концепція ігнорує роль цілеспрямованої правової культури, покладаючись на стихійні механізми формування права;

— марксистська теорія права: у даному підході до права перебільшується роль класових основ на шкоду загальнолюдським засадам, правова культура тісно зв'язується з матеріальними чинниками й

обмежується історичними рамками класового суспільства;

— нормативістська теорія права: правова культура постає як якісний стан правового життя, відповідний волі законодавця [25].

Дозволимо собі не погодитися цілком з такою класифікацією розуміння правової культури, оскільки не ясно, за яким критерієм авторка здійснювала відбір певних типів праворозуміння і на їх основі вирізняла підходи до правової культури. Але підтримуємо її думку про те, що у філософському (чи філософсько-правовому) дослідженні правової культури характеристика її концепцій повинна здійснюватися і з позицій праворозуміння.

Не заглиблюючись у класифікацію праворозуміння, пристанемо на деякі позиції Т. В. Муслумової, яка надалі у своїй праці відзначає дві основні концепції праворозуміння: «У першій концепції (широкій) основними елементами права визнаються правові ідеї, норми, правові відносини, правосвідомість, суб'єктивне право і низки інших правових явищ. У такому баченні правова культура є найважливішою складовою права. Прихильники ж другого підходу розглядають право як систему формально визначених, загальнообов'язкових норм, які встановлені та/або санкціоновані державою і забезпечуються його примусовою силою. За своєю суттю це розуміння права є нормативістським, а отже, і правова культура тут виступає показником відповідності правосвідомості та правової практики волі законодавця» [26]. Очевидно, авторка використовує природну (яку називає «широкою») та позитивістичну (нормативістську) концепції.

Висновки

Більшість наведених і проаналізованих вище дефініцій та ознак правової культури тяжіють до позитивістського праворозуміння, з тим щоб формалізувати ознаки правової культури, ретельно виокремити її «матеріальні» елементи, але при цьому не виявляючи, так би мовити, сам «дух» правової культури і навіть відносячи по-

зитивне право до її складових елементів (зрозуміло, до елементів правової культури суспільства). Вважаємо, що природне розуміння правової культури є ще недостатньо розкритим, що і залишається завданням для подальших досліджень. Але саме *природньо-правові підходи* (див. [27]) повинні стати також одними із критеріїв оцінювання позитивістських елементів правової культури.

Хоча тенденції ціннісної спрямованості у дослідженні правової культури виникли відносно недавно, проте вже чимало науковців у своїх дослідженнях зосереджують увагу саме на аксіологічному елементі правової культури. Вважаємо цей підхід таким, що найбільш влучно характеризує правову культуру завдяки використанню критерію відмежування правової культури від інших правових явищ — визначення позитивності (цінності) певних елементів та явищ державно-правової правової системи (що формують правову культуру) для особи чи групи осіб.

Соціально-позитивні властивості правової культури є чи не єдиним відмежувальним критерієм правової культури суспільства у широкому розумінні від правової системи та від інших правових явищ.

Негативні ж прояви у правовій свідомості, формалізовані у законодавстві, неправомірне поведінка тощо не є складовими правової культури, оскільки не несуть якісно-позитивного спрямування. Такі явища слід відобразити протилежним за змістом поняттям — «правова антикультура»: це такі елементи державно-юрідичної (правової) системи, які, не відповідаючи природно-правовим засадам, вчиняють негативний вплив на існування та розвиток людини, суспільства, соціальних груп.

Підсумовуючи, керуючись вищезгаданим оціночно-позитивним критерієм, пропонуємо для обговорення таку дефініцію: *правова культура — це сукупність таких елементів державно-юрідичної (правової) системи, які, відповідаючи принципам природного права, є корисними (цінними) для існування і розвитку індивідів, їх груп, об'єднань та зрештою усього суспільства.*

ПРИМІТКИ

1. Лекції з історії світової та вітчизняної культури : навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і допов. / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. — Л. : Світ, 2005. — 568 с.
2. Українська та зарубіжна культура : підручник / за ред. В. О. Лозового. — Х., 2006.
3. Іонин Л. Г. Соціологія культури / Л. Г. Іонин. — М. : Логос, 1998. — 256 с.
4. Гатальська С. М. Філософія культури [Електронний ресурс] / С. М. Гатальська. — Режим доступу : http://pidruchniki.com.ua/15840720/filosofiya/filosofiya_kulturi_-_gatalska_cm.

5. Философия культуры. Становление и развитие. — М. : Лань, 1998. — 448 с.
6. Мальцев Г. И. Право и культура : монография [Электронный ресурс] / Г. И. Мальцев, Г. И. Муромцев, В. С. Нерсесянц [и др.]. — Режим доступа : <http://www.centrlaw.ru/publikacii/page35/page37/index.html>.
7. Митюнова И. Г. Аксиологический подход к формированию правовой культуры старшеклассников : дис. ... канд. пед. наук / И. Г. Митюнова. — Великий Новгород, 2005. — С. 16.
8. Скуратівський А. В. Формування та розвиток правової культури в українському суспільстві (філософсько-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Скуратівський ; Нац. академія внутрішніх справ МВС України. — К., 2004. — С. 25.
9. Гурьянов Н. Ю. Правовая культура: сущность, структура, социальные функции / Н. Ю. Гурьянов. — Самара, 2006. — С. 24.
10. Тодыка Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры : монография / Ю. Н. Тодыка. — Х. : РАЙДЕР, 2001. — С. 8.
11. Кускова М. В. Формирование правовой культуры старшеклассников : дис. ... канд. пед. наук / М. В. Кускова. — М., 1999. — С. 22.
12. Владимірова Е. В. Формирование правовой культуры старшеклассников гимназии / Е. В. Владимірова. — Челябинск, 2010. — С. 15.
13. Дьоміна О. С. Формування правової культури студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства : дис. ... канд. юрид. наук / О. С. Дьоміна ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2007. — 217 с.
14. Бойко Д. М. Психологічні умови формування правової культури старшокласників : дис. ... канд. психол. наук / Д. М. Бойко ; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. — К., 2005. — С. 21—23.
15. Твердохліб Л. В. Формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу : дис. ... канд. пед. наук / Л. В. Твердохліб ; Луганський держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Луганськ, 1999. — С. 36—39.
16. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань [та ін.]. — Х. : Право, 2009. — С. 11.
17. Клімова Г. П. Основні теоретико-методологічні підходи до аналізу поняття «правова культура» / Г. П. Клімова // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. — Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія — Х. : Право, 2010. — С. 74.
18. Митюнова И. Г. Знач. праця — С. 16.
19. Завьялова О. А. Воспитание аксиологических основ информационной культуры школьников : дис. ... канд. пед. наук / О. А. Завьялова. — Шуя, 2002. — С. 182.
20. Митюнова И. Г. Знач. праця. — С. 16.
21. Гурьянов Н. Ю. Знач. праця. — С. 24.
22. Клімова Г. П. Знач. праця. — С. 74.
23. Там само. — С. 72.
24. Митюнова И. Г. Знач. праця. — С. 14.
25. Муслумова Т. В. Правовая культура подрастающего поколения: социально-философский анализ : дис. ... докт. филос. наук / Т. В. Муслумова. — Уфа, 2004. — С. 32—34.
26. Там само. — С. 34.
27. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія / С. П. Рабінович. — Л. : Львівський державний ун-т внутрішніх справ, 2010. — 576 с.

Бачинский Тарас. Правовая культура: некоторые современные подходы к ее пониманию.

Статья посвящена проблемам понимания правовой культуры и определения ее понятия. Приведены существующие подходы к этому понятию, дана их классификация, предпринята попытка обнаружения критериев отграничения правовой культуры от других явлений. Предложено авторское понимание понятий «правовая культура» и «правовая антикультура».

Ключевые слова: правовая культура, правовая антикультура, естественное понимание правовой культуры.

Bachynskyy Taras. Legal culture: some approaches to its understanding.

The article is devoted to the problems of definition of «legal culture». There are proposed some approaches to this concept and their classification. Provided new author approach to such definition and to the notion «legal non-culture».

Key words: legal culture, legal non-culture, natural comprehension of the legal culture.